

funkcionalno upotrebljava; umjetnik riječi koji o njima ne razmišlja samo s gledišta gramatičko-morfološke pravilnosti nego i s gledišta izražajne vrijednosti, stilske obilježnosti. August Šenoa je očito takav umjetnik riječi, jezični stvaralac.

Budući da je Šenoa mario za razliku između razgovornog jezika i jezika književnosti, a bio je i pod znatnim utjecajem svoje svestrane naobrazbe, znajući osim slavenskih jezika gotovo sve glavne evropske jezike te klasične, posebice latinski, razumljivo je da je aoriste i imperfekte rabio više nego njegovi tadašnji kolege po peru. Ipak, nanijeli bismo veliku nepravdu Šenoi kad bismo čestotu aorista i imperfekta u njegovu jeziku pripisivali samo tuđim utjecajima. Navedeni primjeri u ovom članku uvjeravaju nas da u tome valja uzroke tražiti u prvom redu u stvaralačkom odnosu Šenoinu prema jeziku. Naime, Šenoi nije bitno samo da s pomoću preteritalnih vremena upućuje na vremensko događanje radnje, nego i da ostvari potrebnu glasovnu orkestraciju, rečeničnu ritmičnost, željeni osjećajni akcent, izraznu konciznost i potpun sklad sa sadržajem iskaza.

Iznio sam samo neka po mom mišljenju relevantna zapažanja o aoristu i imperfektu u Šenoinu jeziku, a Šenoa zaslužuje da se tim vremenima u njegovu jeziku posveti čitava studija.

Sažetak

Ivan Sović, Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 801.559.12+801.559.14:801.563:82.07:808.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 17. veljače 1982.

In this paper, the author discusses the use of the Aorist and the Imperfekt in the works of the Croatian writer August Šenoa.

OSNOVNE ZNAČAJKE KOZARČANINOVE PROZNE REČENICE

Marko Samardžija

Imajući u središtu svog zanimanja književno djelo, književna kritika u ocjenjivanju njegovih vrijednosti zna nerijetko, iako tek najčešće usputno, jer joj to i nije cilj, reći ponešto i o jeziku književnog djela. Naravno da veći dio takvih sudova nije (u)temeljen na iscrpnu raščlanjivanju jezičnih značajki djela, pa nije dostatno pouzdanom pomoći jezičnom prosuđivanju književnog djela. Jer, književni kritik svoje sudove o jeziku (ukoliko ih uopće izrekne) temelji (uz rijetke iznimke) na impresiji, na dojmu izazvanu neki put i manje bitnim jezičnim podacima iz prosuđivanog djela. Ipak, i takvi sudovi književne kritike mogu kadšto biti inspirativnim smjerokazom i lingvostilističkom pristupu književnom djelu.

Dobra su potvrda rečenom upravo stajališta književne kritike o jezičnim značajkama pripovjedne proze Ive Kozarčanina. Čitanje kritičnih prikaza tog dijela Kozarčaninova opusa pokazuje da je književna kritika, uz to što je uistinu pažljivo bilježila pojavu svakog njegova djela, redovito uočavala neke njene jezične i stilske osobine, ne kloneći se pritom izricanja svojih sudova o njima.

Kako je naše zanimanje usmjereno prema osnovnim značajkama Kozarčaninove prozne rečenice¹, točnije: prema ponavljanju, nabravanju i gomilanju istovrsnih ili različitih dijelova rečenice kao ključnih značajki ustrojstva Kozarčaninove rečenice, za potvrdu rečenom navest ćemo nekoliko sudova književne kritike upravo o tim osobinama Kozarčaninova pripovjedačkog umijeća.

Dok jedan kritik pripominje da Kozarčanin zna i pretjerati u slaganju rečenice „pa se tako događa, da uz jedan pojam ima i po pet riječi (—,praznim, pustim, tužnim, močvarnim pješčanim prudovima”—),² drugi je u ocjeni istog postupka znatno oštrije pa tvrdi kako „nije korisno ni umjesno trošiti mnogo riječi a kazati malo”.³

Elfriede Bachmann, autorica monografije o književnom djelu Ive Kozarčanina također uočava ovu stilsku značajku, posvećuje joj jedan odjeljak svoje studije ne raščlanjujući je posebno, premda napominje da je to barokno stilsko sredstvo za kojim Kozarčanin poseže često, ali ne koliko npr. Miroslav Krleža, iako i njemu, Kozarčaninu, to sredstvo uspješno služi „za pojačanje izraza i intenziviranje emocionalnog sadržaja”.⁴ A nema dvojbe da je upravo ta osobina Kozarčaninova pripovjednog stila navela Novaka Simića da ustvrdi kako je „proza Kozarčaninova razlivena, nabacana” i da zbog toga „djeluje više kao gustiš, nego kao uređen i skladan vrt”.⁵

Književna je kritika, eto, pojavu uočila. I vrednovala. Iako njen vrijednosni sud, pozitivan ili negativan, nema za nas osobito značenje. Uz to, književna kritika nije uočila da je posrijedi ne jedna stilska osobina, nego nekoliko stilskih postupaka, kao što će se iz naše raščlambe vidjeti.

II.

Rekosmo, zanima nas *ponavljanje*, *nabravanje* i *gomilanje* sintaktičkih kategorija u Kozarčaninovoj pripovjednoj rečenici. Ali te kolokvijalno obične riječi ne rabimo ovdje u njihovu kolokvijalnom značenju. Za nas one su *stilistički* nazivi. Budući da stilistika, kao uostalom i još neke lingvističke discipline, još uvijek ima priličnih poteškoća s točnim određenjem svog pojmovlja dijelom i zbog toga što je ono često u neterminološkoj,

¹ Iako je Kozarčanin osim pripovjedne proze pisao i (vrlo uspješne) kritike, ovdje ćemo se, bit će i iz primjera jasno, pozabaviti osnovnim značajkama njegove *pripovjednoprozne* rečenice.

² Ivica Mežnarić: *Sam čovjek*. „Hrvatska revija”, god. XI (1938), br. 4, str. 211.

³ Ivo Balentović: *Riječ o Kozarčaninu*. (U povodu knjige „Sam čovjek”, Zagreb, 1937). „Hrvatska smotra”, god. VI (1938), br. 11, str. 577. Istaknuto u izvorniku.

⁴ Elfriede Bachmann: *Ivo Kozarčanin – Leben und Werk*. Ein Beitrag zur kroatischen Zwischenkriegsliteratur. „Slavische Beiträge”, sv. 73, München, 1974, str. 153.

⁵ N(ovak) S(imić): *Pogovor romanu „Sam čovjek”*, Zagreb, 1953, str. 465.

upravo kolokvijalnoj porabi (dostaje podsjetiti na višeznačnost *riječi* stil), potrebno je prije terminološke porabe koje kolokvijalno obične riječi terminološki je omeđiti. Jedino tako moguće je doći bar do terminâ indikatorâ, ako ne i do čvrstih termina.⁶

Stoga ćemo, prije negoli počnemo raščlanjivati spomenute značajke Kozarčaninove prozne rečenice, odrediti (a to u ovakvim postupcima nužno znači isto što i suziti) značensko polje spomenutim trima riječima da bismo tako (1) preduhitrili moguće konotacije uzrokovane kolokvijalnom polisemičnošću i, koliko je moguće, (2) doprinijeli ustaljenju hrvatskog (lingvo)stilističkog nazivlja.

Prvo nekoliko primjera-ilustracija:

- (1) „Što se vas tiče *Martin*? Vi ste gospodin, pa možete pljunuti *Martinu* u lice... No nas *Martin* uhodi... *Martin* zna, da mi pijemo. *Martin* to znanje ne treba zbog sebe.” (TŽ, 127)⁷
- (2) „*Jutro* ga zapljusne vjetlošću, ali *on* se nije probudio. *Vode* utihnuše i protegnuše se na suncu. *Muhe* su oživjele u sobi, uspavane noćnom hladnoćom. *Snopovi sunčana zlata obasjaše sobu...* („U mraku”, 809)
- (3) „Trgovački putnici slagali su po klupama i po bačvama blokove s računima: *dugovanja, potraživanja, dobitke, gubitke, dubioze.*” (SČ, 251)
- (4) „Opet sjene djetinjstva, koje se kidaju u modro pramenje, i u sjena-
ma *mrtva mladost, zima, kiša, zebnja i strah.*” (TP, 103)

Po istaknutim se elementima u primjerima prilično jasno razabiru razlike među trima spomenutim stilističkim postupcima. Prva su dva primjera, istina, po ključnoj značajki u znatnoj mjeri slična. I u prvom i u drugom u nizu (uzastopnih) rečenica *ponavlja se* jedan dio njihove sintaktičke strukture. Ali i razlika među njima istog je korijena kao i sličnost.

U prvom se primjeru u nekoliko uzastopnih rečenica *ponavlja ista morfološka jedinica* (imenica-ime *Martin*), ali u različitim sintaktičkim ulogama. (Sasvim je nevažno što je posrijedi, ovdje, osobito ime.) Takvo ponavljanje iste morfološke jedinice bez obzira na njenu sintaktičku funkciju i vrstu riječi kojoj pripada nazivamo *eksplicitnim*.

⁶ O čvrstom terminu i terminu indikatoru v. u knjizi Svetozara Petrovića *Priroda kritike*, Zagreb, 1972, str. 89–94.

⁷ Kratice iza primjerâ odnose se na ova Kozarčaninova djela:

MC – *Mati čeka*, Zagreb, 1934.

TP – *Tih putovi*, Zagreb, 1937.

TŽ – *Tuđa žena*, Zagreb, 1937.

SČ – *Sam covjek*, Zagreb, 1937.

MNS – *Mrlje na suncu*, Zagreb, 1971.

Nekoliko je primjera iz pripovijesti zbirkama neobuhvaćenih. Kad su primjeri iz njih, naslovi se navode u cijelosti. Objavljene su kako slijedi:

Priča u predvečerje. „Razgovor ugodni” (kalendar), Zagreb, 1931.

Mizantrop, „Jadranska vila”, god. IV (1931), br. 4, str. 14–20.

U mraku, „Savremenik”, god. XXVIII (1939), br. 9, str. 795–812.

Sva su isticanja u primjerima, ako nije drugačije rečeno, moja.

U drugom primjeru subjekt je na prvom mjestu u svim rečenicama u nizu, premda se kao subjekti (nositelji sintaktičke funkcije subjekta) javljaju riječi i semantički i morfološki različite: imenice, zamjenice, pridjev (u zadnjem, „složenom” subjektu). Kad se ponavlja *ista sintaktička kategorija* u više rečenica zaredom (ili u jednoj složenoj), a realizira se različitim nositeljima, govorimo o *implicitnom ponavljanju*.⁸

U trećem se primjeru na okupu našlo pet riječi, pet pojmova iz trgovačkog poslovanja. Među njima postoji jasna *semantička veza*. Stilski postupak pojavljivanja većeg broja riječi istog semantičnog polja⁹ u istoj rečenici nazivat ćemo *nabranjanjem*.

Razlika je između trećeg i četvrtog primjera upravo u nedostatku semantičke veze među *svim* istaknutim riječima u četvrtom primjeru. *Gomilanje* je, dakle, navođenje većeg broja riječi često iste morfološke vrste koje pripadaju različitim semantičkim poljima među kojima postoji semantička kohezija.¹⁰

Terminološka su razgraničenja, naravno, teorijski konstrukti. Pojave njima obuhvaćene rjeđe se javljaju u „čistim oblicima”. Na djelu znatno je češća njihova isprepletenost. Primjeri s kraja našeg priloga pokazat će da je tako i sa stilskim osobinama Kozarčaninove prozne rečenice kojima ćemo se ovdje pozabaviti. Problematiku ćemo raščlanjivati po vrstama riječi i unutar svake vrste govoriti o svakom od triju netom definiranih stilskih postupaka.

III.

IMENICE. Već su naši primjeri što su poslužili u razgraničenju ponavljanja, nabranjanja i gomilanja pokazali da za sve te stilske postupke ima potvrda u imenica. Čini se čak da su upravo imenice bogatstvom svojih sintaktičkih funkcija od svih vrsta riječi najpogodnije za sva tri spomenuta stilska postupka. Primjeri iz Kozarčaninove pripovjedne proze dobra su osnova ovoj pretpostavci. Ponavljanja, rekosmo, razlikujemo dva: eksplicitno i implicitno. Slijede imenički primjeri za prvo:

- (1) „Po lišću puže mjesečina, a za njom idu *sjene*: *sjene* stabalja, *sjene* granja, kojim maše vjetar, *sjene* nevidljivih ljudi i predmeta, koji ih gledaju bez riječi, *sjene* zvijezda, njihove vlastite *sjene* teže od njih.” (TP, 95)
- (2) „*Mjenice* su nosili mjesto iskaznica i knjiga, *mjenice* su oblačili, na *mjenicama* su spavali, *mjenicama* se pokrivali, *mjenicama* su brisali usta umjesto ubrusima, u *mjenicama* su nosili umotan kruh za doručak...” (SČ, 164)

⁸ Da upravo prvo mjesto subjekta u stilski obilježenu redu riječi nije slučajno, poznato je. Nama to ovdje u definiranju implicitnog ponavljanja nije bitno. Ponavljana se sintaktička kategorija može nalaziti na kojem god mjestu u rečenici.

⁹ Za definiciju semantičkog polja v. *Linguistisches Wörterbuch* Theodora Lewandowskog, „Uni-Taschenbücher”, sv. 300, Heidelberg, ²1976, s.v. *semantisches Feld*. Iako se Lewandowski, nudeći nekoliko definicija semantičkog polja, ne upušta ni u kakva polemička raščlanjivanja i vrednovanja, treba reći da ima vrlo autoritativnih lingvističkih semantičara koji teoriji semantičkih polja izriču brojne kritičke primjedbe (v. npr. John Lyons *Semantik*, sv. I, München, 1980, str. 277–280).

¹⁰ Za definiciju semantičke koherencije/kongruencije v. u Lewandowskog, n.dj., s.v. *semantische Kohärenz*.

- (3) „*Krv* curi sa svih strana po nama... *krv*, koja je tekla stoljećima... *Krv* nevinih, poklanih u ratovima,... *krv* potlačenih, obespravljenih i podvlaštenih...” (SČ, 262)

Ponavljanje imenica njihovo je isticanje. Ali ponavljana imenica ne mora biti upotrijebljena denotativno. Primjeri (1) i (3) čini se da su potvrdom za takvu uporabu. Složimo li se da književno djelo nosi u sebi svoj vlastiti svijet, otvorenim ostaje pitanje može li riječ biti aktualizirana u umjetničkom djelu u svom denotativnom značenju, bez ikakvih značenjskih pomaka. Drugi primjer, s riječju mjenica, pokazuje da može biti aktualizirana konotativno, u konotativnu značenju. Jer, ta svenazočnost i sveprimjenjivost mjenica u ovoj prozi s često tamnom socijalnom intonacijom zapravo označuje posvemašnju zadržanost siromašnih o kojima govori. Navodimo i dva primjera za implicitno ponavljanje:

- (4) „*Soba* se zanjše, *vrata* popucaše, *zidovi* prsnuše, a *stolice*, *ruke* i *psovke* jurnuše uzduhom.” („Mizantrop”, 57)
- (5) „*Trgovina* je opustjela, *preduzimači* su odlazili od njega neobavljena posla, *hotel* je zvrjao prazan.” (SČ, 81)

Uz dva primjera gomilanja imenica što ćemo ih domalo navesti uputno je zapitati se o razlozima koji pisca nukaju na takav izbor u oblikovanju jezične umjetnine.

- (6) „*Zemlja*, *ljudi*, *kruh*, *voda*, *ljeto*, *krv* i *snaga divljine*, koja prši iz te zemlje, to je bilo ono, od čega se Adam stresao.” (TŽ, 53)
- (7) „Zatvorena u svojoj sobi i potrpana jastucima, poslije besnenih noći u *vinu*, *bludu*, *grijehu*, *pjesmi*, *kriku* i *radosti*, ona je možda plakala proklinjući svoju zlu *krv*.” (SČ, 67)

Gramatike dakako ne propisuju koji je gornji broj dopuštenih jednakih dijelova rečenice u istoj rečenici (subjekata, objekata). Broj mogućih, sudeći po idućem primjerku, prevelik je.

- (8) „*Prijatelju*, *brate*, *gospodine*, *zaštitniče*, *dobrotvore*, *senatore*, *ministre*, oprosti mi.” (SČ, 188)

Ova kuriozitetna postava potporanj je tvrdnji da uistinu samo o piscu i njegovu, recimo to nelingvistički, osjećaju za jezik kao mediju književnog djela ovisi koliko će se puta neka sintaktička kategorija ponavljati u rečenici.

Načelno neskloni da u svakom dijelu jezičnog tkiva djela pronalazimo osobite ekspresivne vrijednosti, moramo ovdje ipak reći da sedam (!) vokativa, što je inače u hrvatskoj rijetko, ne može biti ni neobilježeno ni slučajno. Ovo (ne bez ironije) pretjerano ponizno moljenje oprostaja zapravo je uspješno (negativno) karakteriziranje lika.

Osjećajući valjda i sam da ovakvi postupci često primjenjivani mogu, s jedne strane, čitatelju otežati percipiranje djela i, s druge strane, osjetno usporiti narativni tok, Kozarčanin (svjesno ili ne) nastoji umaknuti spomenutim opasnostima. Tako u (9) nizanje imenica-subjekata prekida prvo trima priloženim oznakama (opet imenice!) uz četvrti subjekt, a idućem predmeće tri atributa. U (10) ponavljanje glagola-predikata (gore) prekida na dva dijela niz od deset imenica-subjekata:

- (9) „Za mnom ide *grijev*, *starost* i *bijeda*, *smrt* na ulici, u bolnici ili ubožnici, prazan, jalov, otrovan *život*, od kojega nitko nije imao nikakve koristi.” (TŽ, 132)

- (10) „U Španiji gore *životinje*, *ljudi* i *djeca*, gore *gradovi*, *sela*, *zemlja*, *voda*, *planina*, *vjetar* i *nebo*.” (SČ, 170)

Rekli smo u definiciji gomilanja kao stilskog postupka da među nagomilanim riječima (ovdje: imenicama) može postojati semantička koherentnost. Premda je semantička koherentnost i inače na razini rečenice i (dijela) teksta konstitutivno nužan (ali ne i dostatan) uvjet, ovdje smo se poslužili tim semantičkim terminom da bismo imenovali sekundarnu značenjsku povezanost nagomilanih riječi kad se one odnose na jedan u *određenoj* postavi njima nadređen semantički pojam i prema njemu se odnose kao dijelovi prema cjelini. Semantička veza među nagomilanim riječima egzistira samo u konkretnom semantičkom povezivanju, inače ne. Značenjska veza između koraka, glasova, automobila i cipela uspostavljena je u (11) tek u odnosu na ulicu. Pisac (bezglagolskom) rečenicom sažeto opisuje ulicu, večernju uličnu atmosferu, isprepletenost zvukova i stvari što čine ulični metež i buku. Izvan te situacije teško da postoji semantička povezanost između cipela i glasova npr.

- (11) „Kiša se izljuje na kišobrane, s kišobrana curi po čarapama, a večera je u menzi zbilja najgora, koja se može zamisliti. *Koraci*, *glasovi*, *automobili* i *cipele*, koje se nižu.” (TP, 134)

Rečeno vrijedi i za primjere:

- (12) „Poslije mnogo *koraka*, *fenjera*, *kuća*, *sjena*, *raskršća* i *ulica* iznenada se sjeti, što zapravo traži, pa se opet vrati istim putem natrag.” (TP, 79)
- (13) „On je bio *pustolov*, *sanjar*, *romantičar* i *slikar*, iako nije nikada držao kist u ruci.” (SČ, 100)
- (14) „Što meni ostane, molim, kad platim *stan*, *kruh*, *mlijeko* i *meso*?” (TŽ, 137)
- (15) „Proljeće je bilo puno *vjetrova*, *oluja*, *poplava*, *oborina* i *epidemija*, koje su harale među voćem i govedima.” (SČ, 202)

Na kraju evo još dvaju nabranja imenica, najrjeđeg od triju spominjanih postupaka:

- (16) „Poznavao sam sve njezine *haljine*, *cipele*, *čarape* i *šešire*...” (SČ, 126)
- (17) „Svu sam je već poznavao: njezine gole vitke noge kao u djevojčice, *crnu kosu*, *čelo*, *obrve*, *oči* i *usta* s jakim očnjacima.” (MNS, 163)

IV.

Gomilanja i nabranja ZAMJENICA gotovo da i nema. Dvije zamjenice jedna uz drugu najviše je što sam pronašao. Ponavljanja su znatno češća. Pogotovo ponavljanje lične zamjenice *ja*, što je i shvatljivo ima li se na umu podatak da je većina Kozarčaninovih pripovjednih djela pisano u prvom licu.

- (1) „Nije dosta da Ti voliš slušati, što *ja* govorim, nego moraš priznati, da *ja* govorim istinu. *Ja* nisam mogao doći, kad si me ti zvala. *Ja* nikoga nemam, tko bi mi pomogao. *Ja* stojim sam u životu i bojim se

svoje samoće i praznine, koja šumi u meni i oko mene. *Ja sam proveo svoju mladost i svoje najljepše godine u školskim klupama...*" (TP, 93)

- (2) „Molim te, govori. *Ja* nemam vremena, *ja* hoću spavati, *ja* moram sutra u ured. *Ja* imam ženu, koja me čeka kod kuće... *Ja* nisam radoznao. *Ja...*” (SČ, 243)

I bez šireg konteksta razaznatljivo je da su svi primjeri iz upravnog govora, točnije iz polumonologa-poludijaloga likova. Takvo ponavljanje zamjenice nije ni sintaktički ni semantički nužno. Ponavljanje je zamjenica njihovo isticanje u kontekstu. Ne samo u upravnom govoru.¹¹

- (3) „*Nešto* su sestrinsko svi nalazili u njoj, *nešto* što ih je privlačilo i odbijalo u isti mah. *Nešto* što ih sjećalo na njihove majke i sestre... *Nešto* od čega su crvenili.” (TP, 67)
- (4) „*Ona* je jedva čekala da se tebe riješi. *Ona* tebe ne voli i ne treba. Ti si njoj samo teret, a *ona* ne spada među žene koje vole nositi teret... *Ona* voli kad se drugi muče i trpe za nju, ali *ona* se neće mučiti ni za koga. *Ona* misli samo na sebe i voli samo sebe. *Ona* tebe mrzi.” (MNS, 9)

Bilježimo i jedan primjer osebnog ponavljanja posvojne zamjenice:

- (5) „Bijeli klinički hodnici s popločanim podovima poznavahu već svaki *njezin* korak, glas *njezin...*” (TP, 146)

Nažalost, rijetki su ovakvi primjeri. Posegnuti za ovim sredstvom znači iznenaditi čitatelja, zahtijevati od njega povećanu pozornost, ponuditi mu zauzvrat *ekspresivnu obavijest*.¹² A ponavljanje zamjenice *nitko* (kao i pridjeva *sâm*, što ćemo domalo vidjeti) pouzdan je temelj tvrdnji književne kritike o usamljenosti i otuđenosti Kozarčaninovih likova.¹³

- (6) „*Nitko* me ne voli, *nitko* me ne razumije, *nitko* nema srca za mene.” (SČ, 52)

Ponavljanje iste te zamjenice (*nitko*) u do istosti podudarnim primjerima iz različitih Kozarčaninovih pripovjednih djela, uz to što pokazuje postojanje jedinstva inspiracije,¹⁴ dokazuje da je netom spomenuta usamljenost likova i stilska i misaona konstanta Kozarčaninove proze.

¹¹ Što Maretić u svojoj *Gramatici* piše o ličnim zamjenicama, vrijedi i ovdje ponoviti. Naime: „Lične zamjenice *ja, ti, on* obično se izostavljaju kad na njima nije silina govora, te se razabiraju iz samog glagolskog oblika...” (*gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, ³1963, str. 499 § 466.) Maretićeva „silina govora”, opet, zapravo je dio isticanja iz stilskih razloga o kojemu mi govorimo.

¹² O ekspresivnoj obavijesti i njenu razlikovanju od deskriptivne i socijalne v. u Lyonsa, n. dj., str. 64–70.

¹³ „Dominantna je karakteristika tih njegovih (Kozarčaninovih pripovjednih – M.S.) tekstova sve jače isticanje pesimističkih elemenata, on vidi samo crnu stranu života i u svim zapisima izbija na površinu usamljeni čovjek koji se osjeća stranim u svojim vlastitim prostornim relacijama.” Miroslav Šicel: *Pregled novije hrvatske književnosti*, Zagreb, ²1971, str. 223–224.

¹⁴ Termin preuzet iz studije Ive Frangeša *Stil Matoševe novelistike*, Rad JAZU, knj. 333, Zagreb, 1963, str. 256.

- (7) „*Nikoga* ja nemam, sine moj, ni, tebe, ni njega, ni ljudi, ni Boga, *nikoga*.” (SC, 26)
- (8) „Očajavao sam bespomoćan i sam, a *nikoga* nije bilo da mi pomogne, ni Boga, ni ljudi, ni tebe, *nikoga*.” (TP, 92)
- (9) „*Nikoga* mi nemamo, sine, ni oca, ni ljudi, ni Boga, *nikoga*.” (MNS, 33)

V.

Uloga PRIDJEVA svojom razvedenošću i raznolikošću u Kozarčaninovoj pripovjednoj prozi osjetno premašuje problemski okvir ovog priloga. Sukladno uvodnom određenju ovdje ćemo te nesamostalne riječi „kojima se označuju postojana svojstva predmeta i pojava, označenih drugim vrstama riječi, i odnosi među njima”, kako ih objašnjava gramatika,¹⁵ razmotriti prema njihovim sintaktičkim funkcijama. Te su dvije: 1. atributivna i 2. predikativna. Istina, postoji i treća, tzv. supstantivizirani, poimenični pridjevi,¹⁶ ali nju ovdje nećemo doticati jer je za nju neznatan broj ovom pristupu bitnih potvrda.

V.1.

Atribuirana je imenica denotativno uža od neatribuirane. Atribut, pridjev sužuje, precizira značenje imenice na koju se odnosi. Istodobno, sužujući značenje imenici pridjev u stanovitoj mjeri sužava i svoje značenje. 'Stari grad' ili 'tamnoplav' npr. denotativno su uža izrazi negoli su to 'grad' ili 'plav'.¹⁷ Iz čega slijedi da pojava svakog novog atributa predstavlja korak dalje u sužavanju „osnovnog” značenja pojma uz koji stoji. A kako su višestruka atribuiranja imenica u Kozarčaninovoj pripovjednoj prozi (bar) jednako česta kao i jednostruka i dvostruka (da ne reknemo obična), nameće se zaključak da je ta proza deskriptivno točnija, određenija negoli se to činilo književnoj kritici!

Pridjevi u atributnoj službi mogu biti 1. u usporednu (neovisnu) odnosu, 2. u zavisnu odnosu i 3. povezani veznikom *i*, svejedno da li su antepunirani ili postpunirani. Prve dvije vrste odnosa, jer su pravopisno relevantne, razlikuje i pravopis kad u pravilima o pisanju zarezova veli da je (ne)postojanje zarezova između dvaju pridjeva pred imenicom pravopisni znak za prepoznavanje tog odnosa.¹⁸ Pridjevi u zavisnu odnosu nisu odijeljeni zarezom. Iako je značajna razlika između zavisnih i usporednih neznatna, ona ipak postoji. Istina, nije riječ o razlici zanemarivanje koje bi moglo biti uzrokom većim nespozumima. Znatno češće posrijedi su tek ekspresivne nijanse.

Pridjevi u usporednu odnosu:

- (1) „U glavi su kunjale *opore*, *žalosne* misli.” (MNS, 94)
- (2) „U *praznoj*, *sivoj*, *memljivoj* krčmi predgrađa raširio sam srce na stolu kao *velik*, *zelen*, *bršljanov* list, u koji je utisnut cijeli jedan *nujan*, *uzaludan*, *otrovan* život.” (SČ, 8)

¹⁵ *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1979, str. 101, § 267.

¹⁶ *Srpskohrvatski jezik*. „Mozaik znanja”, sv. 1, Beograd, 1972, s.v. pridevi.

¹⁷ J. Lyons, n. dj., str. 225–226.

¹⁸ *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika sa rječnikom*, Zagreb-Novu Sad, 1960, § 104a i b.

- (3) „U štutom jutarnjem osvjetljenju njegove *nervozne, mršave, gipke, gramzljive* ruke nalikovahu elastičnim koracima polipa.” (TŽ, 100)
- (4) „*Tanka, nježna, srebrna, mjesečeva* potkova plivala je u njezinim očima.” (MNS, 116)
- (5) „Sav trg i sve ulice bile su pune *golemih, teških, zrelih, crvenih i rasječenih* lubenica...” (SČ, 37)
- (6) „U prozore je žeglo *strašno, vrelo, žitko, otrovno, srpanjsko* sunce.” (SČ, 87)
- (7) „I ću se iznenada šapat *tih, prigušen, tajanstven.*” (MNS, 111)

Lako je uočljivo da među primjerima pretežu oni s višestruko anteponiranim atributima. Ne samo ovdje, nego i u proučavanom korpusu. Uspoređan je odnos pridjeva u postpoziciji znatno rjeđi. K tomu, najčešće se pojavljuju dva postponirana pridjeva zajedno. Primjeri s tri pridjeva, poput (7), rijetki su.

Opširnije ćemo prokomentirati dva primjera:

- (8) „A sad je i on imao HLAČE, *nove, sive, čitave* HLAČE s crnim, pravilnim prugama.” (MČ, 38)
- (9) „Tada sam tek primijetio da nosi na ruci PRSTEN, *tanak, zlatan, žalostan* PRSTEN, koji mi pokosi svu radost.” (MNS, 153)

U oba se primjera imenica (hlače, odn. prsten) pojavljuje dva puta, ali prvo i ponovljeno javljanje dijele tri pridjeva što su postponirani prvom, a anteponirani drugom javljanju. Tako je, zapravo, neutralizirana podjela na poziciju i postpoziciju jer su isti pridjevi ovdje i u jednom i u drugom položaju prema *različitim* pojavljivanjima iste imenice. Tako imenica nijednom nije neatribuirana. Drugim riječima: Koristeći stvaralački dvije sintaktičke mogućnosti u odnosu pridjeva i imenice u hrvatskome stvorio je Kozarčanin efektan sintaktostilem.

Pridjevi u zavisnu odnosu u stanovitoj mjeri izmiču onome što je rečeno o odnosu atributa i imenice. Uglavnom stoga što je u ovom slučaju odnos predzadnjeg i pridjeva što stoji neposredno uz imenicu drugačiji negoli u pridjevâ u usporednu odnosu. U primjeru „*svježâ, sipka, izmorena* jesenska zemlja” (TŽ, 58) pridjev *izmorena* odnosi se na „*jesensku zemlju*” kao jedan cjelovit pojam (za razliku od npr. „*proljetne zemlje*”, da ostanemo na tragu piščeva primjera). To je ta tanana značenjska razlika između pridjevâ u usporednu i zavisnu odnosu što ga spomenusmo na početku ovog odjeljka.

Takvih je primjera, dakako, samo u antepoziciji, što je i razumljivo jer smo pokazali da u zavisnu odnosu mogu biti samo dva pridjeva neposredno ispred imenice.

S ovim u vezi možemo već ovdje ustvrditi da je Kozarčaninov odnos prema jeziku kao mediju književnog djela sezao isključivo do zatečenih medijskih granica. Preko njih samo je iznimno kročio. A broj atributa uz jednu imenicu (koji seže i do jedanaest) pokazuje da su mu i eksperimenti ostajali u tim granicama.

- (10) „Puši se zemlja rano preorana i puše se *uznojena, sjajna konjska leda.*” („*Provincija živi*”, 130)
- (11) „*Studene, vjetrovite pretproljetne noći*, kad se topio snijeg, znale su ih zateći u jutarnjem parku.” (TP, 30)

- (12) „*Svježa, sipka, izmorena jesenska zemlja*, kao žena porodilja, diše trudno i blaženo poslije sparnog ljeta.” (TŽ, 58)
- (13) „A kad smo ju pokopali, padala je *duga, tužna, bolesna jesenska kiša*.” („Priča u predvečerje”, 68–69)
- (14) „Neprestano pada suho lišće, nekoliko kapi kiše, *vlažan, tmast, siv, mlak večernji zrak*...” (TP, 95)
- (15) „... na popločene ulice i kućne krovove lijevala je *plaha, obilna, hućna, rana ljetna kiša*...” (TŽ, 26)

Premda i primjeri (14) i (15) s po pet atributa pomalo izlaze iz okvira običnih postava u hrvatskome, što tek reći o idućem primjeru s osam atributa?!

- (16) „Veliki oglas na zidu zove vjeran, ponizan narod, da glasa za *jedinu, pravu, poštnu, naprednu, narodnu, rodoljubnu, svemoćnu vladinu listu*...” (TP, 28)

Pridjevi povezani veznikom i u Kozarčaninovoj pripovjednoj prozi podjednako su česti i u antepoziciji i u postpoziciji. U ovoj drugoj gotovo da su pravilo. Uz to, prisutnost veznika omogućuje i neke postupke koji u prethodnim dvama međuatributnim odnosima nisu mogući.

- (17) „Znala je za... obješena ljudska trupla, koja se iscerena njišu na grbavim šumskim granama u *sparne, bakrene, zlatne i blage* sumrake.” (TŽ, 52)
- (18) „Bio je pretplaćen na nekoliko *političkih, kulturnih, zadružnih i gospodarskih* tjednika...” (SČ, 211)
- (19) „Već prve dane imao sam pune uši *prerazličitih, istinitih i neistinitih, ozbiljnih i neozbiljnih* vijesti o njihovoj slobodi.” (SČ, 212)
- (20) „Mali, nečisti, ružni, nujni gradić... s pretijesnim ciganskim mahalama, koji su uvijek bile pune *bose, gladne, krastave, ušljive, velike i male* djece... bio je drag prijatelj moga djetinjstva...” (SČ, 21)

Osobito je zanimljiv ovaj primjer s jedanaest (!) anteponiranih pridjeva-atributa:

- (21) „Pamtila je zemlja bezbrojne vojske, koje su izginule na njoj, milijune *malih, velikih, mršavih, debelih, mladih, starih, plavokosih, riđih, crnih, žutih i bijelih* ljudi, koji su se utapljali u nabujalim, halapljivim vodama.” (TŽ, 51–52)

Ovdje teško da vrijede kriteriji semantičke uvjetovanosti poretka atributa, kako je to inače uspješno dokazivano.¹⁹

¹⁹ V. što Josip Silić na samu početku svoje studije *Organizacija vezanog teksta* veli o stupnju semantičke veze između imenice i semantički različitih atributa i njihovu redu u antepoziciji. Po njemu, od imenice gledajući, na prvom mjestu stoji kvantitativni, na drugom diferencijalni, na trećem posevni i relativni atribut na četvrtom (npr. svaka bratova nova bijela košulja). Uz napomenu da je u tom slijedu najlabavija veza između diferencijalnog i kvalitativnog atributa, pa se stoga kadšto mogu i komutirati. Josip Silić: *Organizacija vezanog teksta* (Lingvističko-stilistički pristup nadrečeničnom jedinstvu hrvatskoga književnog jezika), Disertacija, Zagreb, 1975, (rukopis), str. 33–34. Rečeno, očito, vrijedi samo pod uvjetom da među atributima postoji tendencija semantičkog sužavanja, preciziranja imeničkog značenja. Kad toga nema, nema ni poretka atributa kako ga određuje Silić.

A primjer (19) već je prilično jasno pokazao na što smo mislili spominjući neke nove mogućnosti povezivanja pridjeva. Ovome nalik nizanje atributâ u par često je i kadšto vrlo uspješno u Kozarčaninovoj pripovjednoj prozi. Pogotovo kad pisac kombinira postupke iz prethodnih dvaju primjera, tj. kad u par veznikom *i* vezuje antonimne pridjeve. Izdvajamo dva slična primjera:

- (22) „Mladi begovi, s punim automobilima *starih i mladih, lijepih i ružnih, debelih i mršavih* žena... ostajali su po sedam dana kod nas...” (SČ, 56)
- (23) „Mnogo *lijepih i ružnih, mladih i starih, zdravih i bolesnih* žena ostavljalo je s više ili manje žurbe park.” (TP, 40)

Usporedba ovih dvaju primjera pokazuje neke podudarnosti. Pridjevi u par spojeni veznikom, a od ostalih odvojeni zarezom, antonimi su. I dva su para u obama primjerima ista (*starih i mladih, lijepih i ružnih*). Razlikuju se tek po mjestu pojavljivanja: prvi par iz prvog primjera drugi je u drugom, drugi iz prvog prvi je u drugom primjeru. S tim da je jedan različit i redosljed članova u paru (*starih i mladih* u prvom, *mladih i starih* u drugom primjeru).

Slične smo podudarnosti u primjerima iz različitih djela zamijetili već u vezi sa zamjenicom nitko. Takvih je paralelnih mjesta osobito mnogo između poezije i proze. Premda o tome do sada nema jedinstvenog stajališta, čini se da će biti blizu istini kako je posrijedi slučajno ponavljanje. (Trebâ podsjetiti da objavljivanje Kozarčaninove prve knjige pripovjedne proze, 1934, od njegove prerane smrti dijeli ni sedam godina. A upravo su u tom vremenu nastala sva njegova pripovjedna djela.)

U poredbi s razgranatošću i bogatstvom primjerâ s pridjevima u antepoziciji, od čega smo manji dio i ovdje objavili, *pridjeva je u postpoziciji* što su povezani veznikom *i* znatno manje.

- (24) „Vjetar poče razgoniti oblake, sve više se oslobadalo nebo, *prostrano i modro*.” (TŽ, 192)
- (25) „Na ženama je suštala svila, *zelena, žuta i ljubičasta*.” (MNS, 70)
- (26) „Žile su mi pod očima bile natečene i modre, a putovima je noću dolazilo proljeće, *toplo, drago, mudro i bosonogo*.” (TP, 186)
- (27) „Za planinom je živjela Bosna, *ogromna, nepoznata, neistražena, tamna, legendarna, levantinska, gladna i nujna*.” (SČ, 234)

Uz ove, recimo tako, standardne distribucijske obrasce sastali smo i neke njihove modifikacije.

- (28) „Znao ih je zajedno zateći prvi, mlačni, svileni sumrak, ženu, *SASVIM голу, tihu, sretnu i dobru*...” (TŽ, 174)
- (29) To je bio čovjek, *sredovječan, nizak, okrugao, crven i NEVJEROJATNO smiješan*.” (SČ, 68–69)

Poput ovih primjera u kojima prilog ispred prvog, odnosno ispred zadnjeg postponiranog atributa unekoliko razbija i prekida to nizanje, ističe se ekspresivnošću i ovaj primjer.

- (30) „Bila je *sparina. Zagušljiva i troma*.” (MNS, 181)

Atributi su jednostavno „preneseni” u drugu rečenicu. Točku iza imenice mogli bismo nazvati točkom iznenađenja. Njome je ostvareno ritmički iznenađujuće snažna promjena. Za naprezanje ekspresivne spirale, eto, kadšto je potrebno i manje od jedne riječi.

Primjera je za predikatnu službu pridjeva manje negoli bi se to moglo očekivati. K tomu, svi su istog tipa: zadnja su dva uvijek povezana veznikom *i*. Zato ćemo, ne komentirajući ih posebno, navesti po jedan primjer za dva, tri, četiri, pet i šest pridjeva. Primjera s više od šest pridjeva nismo našli.

- (1) „Snijeg je *dubok i šutljiv*, a oblaci *plodni i teški*.” (TP, 161)
- (2) „Una je *glatka, istanjena i tiha*.” („U mraku”, 801)
- (3) „Postala je *gipka, mladolika, vedra i porugljiva*.” (TŽ, 176)
- (4) „Zavidjeli su mi, što sam bio visok i jak, a oni su bili *mali, ružni, grbavi, kratkovidni i kržljavi*...” (SČ, 12)
- (5) „Glasovi su bili različni: Bilo ih je *starih, mladih, ženskih, muških, krupnih, sitnih*.” („Mizantrop”, 57)

(Jedino u ovom primjeru zadnja dva pridjeva nisu povezana veznikom *i*.)

Za kraj smo našeg pregleda pridjevske problematike ostavili tri primjera rijetkog, uglavnom jednakovrsnog, ponavljanja. Riječ više zaslužuje drugi primjer jer je ključno mjesto u zaokruživanju duhovnog habitusa glavnog junaka i „odgonetka” naslova romana *Sam čovjek*.

- (1) „Zato sam bio uvijek *sam*, kao što su *sami* svi oni, koji su žalosni. *Sam* sam išao obalom rijeke, koja se na mjestima sjesenila i snuždila. *Sam* sam palio vatru... *Sam* sam se večerima vraćao kući i gledao uporno pred sebe...” (MČ, 67)
- (2) „Ja sam *čovjek sam*: *sam* sebe ljubim i *sam* sebi sudim.” (SČ, 264)
- (3) „Imam samo *krvavu* košulju, koju čuvam za uspomenu, *krvavu* košulju i *krvavi* nož, koji su drugi digli u mojoj ruci.” (SČ, 8)
- (4) „*Debele* usnice, *debeo*, hrapavi govovski jezik, koji ih liže, *debelo* žablje tijelo na *debelim* lijenim bokovima...” (TP, 73)

VI.

Nabrajanja i gomilanja PRILOGA rijetka su. A nema ni mnogo priloga zajedno; većinom se pojavljuju tri ili četiri. Najčešće to su prilozima nastali od srednjeg roda pridjeva.

- (1) „Kiša je padala *šutljivo, neumorno i gusto*.” (SČ, 123)
- (2) „Otac me počne tući *teško, lagano i promišljeno*, kao da moli molitvu.” (MNS, 87)

Bit će da nije slučajno što pretežu upravo ovakvi prilozima nad pravima. Uz to što su i inače česti, moguće je da su piscu bili bliži baš zbog te svoje sličnosti s pridjevima koji su, kao što netom vidjesmo, česti u našeg pisca.

- (3) „Podava se *bezumno, pohotno, strasno i gorko*.” (SČ, 172)
- (4) „Jecao je *glasno, tanko, visoko i tužno*.” (SČ, 190–191)

(5) „*Tiho, jednolično, bolno, prazno* kišila je kiša.” (MNS, 121)

Svega je jedan primjer s pet priloga:

(6) „Plakao je sve jače, *pijano, neprirodno, ružno, prljavo i starački...*” (SČ, 190)

Nisu češća ni ponavljanja. Pogotovo nisu onako bogato varirana kao u pridjevu.

(7) „Je li ti *sada* dosta, *sad* više nema prstena, *sad* više nisam njegova, *sad* više nisam ničija, *sad* sam slobodna?” (MNS, 180)

(8) „Trebao pokopati svoje djetinjstvo, kao jučerašnji dan, te živjeti za *danas*, od *danas* i sa *danas*.” (SČ, 28)

Izdvojimo i jedan primjer u kom je ponavljanje izvedeno ponešto drugačije. Pisac prvo četiri puta ponavlja prilog *mnogo*. Ostvaruje tako stupnjevitost opisa. I baš u trenutku kad pretpostavimo da se približavamo klimaksu tog stupnjevanja, dolazi iznenađenje: prilogu *mnogo* pisac suprotstavlja njegov dvaput ponovljen antonim.

(9) „Davala je dojam zdrave, mlade djevojke, koja *mnogo* hoda po svježem zraku, *mnogo* spava, *mnogo* se kupava, *mnogo* jede voća i pije mlijeka, a MALO govori i MALO plače.” (SČ, 249)

VII.

Nizanja (nabranja i gomilanja) GLAGOLA česta su kao i ponavljanja. Pisac zna kadšto napraviti cijeli niz kojega glagolskog vremena, pogotovu složenoga. Tako perfekta:

(1) „Svi su me samo *iskorištavali, vrijedali i ponižavali*.” (SČ, 13)

(2) „Svi su se *zarumenjeli, oznojili, uskihali i umorili*.” (TŽ, 94)

(3) „Svuda su *trčala, skakala, vikala, smijala se i žamorila* djeca.” (MNS, 29)

(4) „*Govorio je, pjevao, smijao se, jeo, pio i spavao*, kao i svi drugi ljudi.” (TŽ, 142)

(5) „(U školi su me)... *zapostavljali, vrijedali, omalovažavali, prezirali, psovali, ponižavali, mrzili i pokazivali* da me mrze.” (TP, 93)

(6) „Trulo i lažno bilo je sve, što su ljudi *govorili, pisali, molili, računali, gradili, rušili, kopali, davali* ili *obećavali*.” (SČ, 164)

Naveli smo prvo primjere za perfekt jer su primjeri za nj najčešći. Zanimljivo je da nismo pronašli ni jedan primjer za ostala vremena za iskazivanje prošlosti. Ovaj je podatak utoliko zanimljiviji jer ta glagolska vremena općenito nisu rijetka u jeziku Kozarčaninove pripovjedne proze, pogotovo imperfekt. Čest je toliko da bi se ovdje mogla primijeliti poznata konstatacija o imperfektu u epici.²⁰

²⁰ „Oduzmite našim liricima aorist, kao da ste im odrezali krila. Slično se može reći za naše epike s obzirom na imperfekt.” Ljudevit Jonke: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, ²1965, str. 415–416.

Navodimo i jednu ilustraciju: „Pred kućama se u sivo, žalosno jutro *njihahu* krčljavi kukuruzi, iza kojih se neomeđeno *prostiraše* čistina. Preko čistine *krivudaše* cesta sporim tromim hodom u pješćanike i razlivene bare ribnjaka, iznad kojih *prelijetahu* u jatima divlje patke i guske.” (MNS, 7)

Česti su i primjeri za prezent:

- (7) „Sve ja to *vidim, pamtim, šutim i mislim.*” (MNS, 9)
 (8) „(Svaki je novi dan)... novi živi organizam... koji *živi, raste, pati, gladauje i gine.*” (SČ, 28)

Ostalih je glagolskih oblika znatno manje. Tek je poneki primjer za infinitiv.

- (9) „Čekaše nas mučan i težak posao jer smo morali sve iznova *vidjeti, istražiti, upoznati i proosjetiti.*” (MNS, 163)

Ili imperativ:

- (10) „*Viči, grizi i kolji* kad ti otimaju tvoje.” (MNS, 11)

Isto vrijedi i za kondicional i particip prezenta.

- (11) „Da se njoj što desi ja *bih trovao, klaao, uvijao i patio*, ne znam, što sve ne bih radio.” (TŽ, 111)
 (12) „...volovi su jezivo klokotali *prevrćući se, grgotajući, bučeći i daveći* lakoumnim rukama polipa sve što im je bilo na putu.” (96)

Gdješto je zadnjem glagolu u nizu dodana dopuna, premda ona i nije nužna za semantičku potpunost iskaza.

- (13) „Veterinar je volio *jesti, piti, kartati se i sjediti u veselom društvu...*” (TŽ, 158)
 (14) „Tko vjeruje svakome, onoga i svatko može prevariti. *Gledaj, kušaj, i ravnaj se prema tome.*” (MNS, 161)

U eksplicitnom ponavljanju ponavlja se isti predikat-glagol uz isti subjekt.

- (15) „Puno spavajte i puno *jedite. Jedite* domaći kruh, mlijeko, meso, voće i povrće, *jedite* sve i *jeditè* što više. Uopće, *jedite* i mirujte.” (TP, 114)

Ali nisu rijetka ni ponavljanja uz različite subjekte.

- (16) „Opet *je* mlijeko *poskupilo*, i kruh *je poskupio*, i meso *je poskupilo.*” (SČ, 169)
 (17) „Zatim *šuti* on, *šutim* ja, *šuti* razred.” (SČ, 80)

Prema zaključku da „što se koja riječ govorniku čini znatnija, to odlučnije teži prema početku rečenice”²¹ imamo u Kozarčanina ponavljanje istog predikata na početku nekoliko uzastopnih rečenica.

- (18) „*Čuje se*, kako na vrhu stuba viče podvornika, da upali svjetlo po razredima. *Čuje se*, kako na ulici režu drva. *Čuje se*, prigušen i mek, metalni šum tramvajskih kotača.” (MČ, 52)
 (19) „*Zaboravio je* šetnje na šetalištu i knjige u ormanu. *Zaboravio je* prozor, koji se u sumrak otvara. *Zaboravio je* priče o baki i jeseni...” („Prozor koji se otvara samo u sumrak”, 110)

²¹ Lj. Jonke, n. dj., str. 166.

Bilježimo i jedan primjer invertiranog eksplicitnog ponavljanja.

(20) „*Neću* ništa, ništa *neću*, rekla sam ti već da *ništa neću*.” (MNS, 179)

Često je i ponavljanje različitih predikata (nazvali smo ga implicitnim) na prvom mjestu u rečenicama unutar jedne složene rečenice i tada, u pravilu, svi glagoli otvaraju mjesto istom subjektu.

(21) „*Čupala* je obrve, *crvenila* usta i *lakirala* nokte.” (SČ, 48)

(22) „*Sjedjet ću* s tobom uvečer kraj vatre, *čitat ću* tvoja pisma, *mislit ću* na tebe i *radovat ću* se ako tebi bude dobro.” (TP, 22)

(23) „*Nosiš* me na rukama, *gledaš* me sebično i zavidno, *kupuješ* mi zlatni-
nu i svilu, *skrivaš* me od sunca i svijeta...” (SČ, 53)

Jedan je primjer invertiranog implicitnog ponavljanja:

(24) „Svima vama ja trebam samo zato, da vas hranim, oblačim i umivam, da vam cipele *čistim* i *perem* košulje.” (SČ, 26)

VIII.

Tri smo temeljne značajke Kozarčaninove pripovjedačke tehnike obilato oprimjerali. U odabiranju primjera uznastojali smo navesti upravo one koji najzornije ilustriraju koju značajku. Stoga se rijetko dogodilo da oprimjerujući jedan postupak (npr. gomilanje imenica) imamo u istoj rečenici i potvrdu za neki drugi (npr. ponavljanje glagola), iako je u djelu češća ova druga mogućnost, kao što smo to na početku priloga ustvrdili. Na primjer:

„Vođa je poplavila livade i prazna kukuruzišta oko njih, tekla je između kuća, žuta, masna i mutna, noseći sobom povaljene plotove, plastove sijena i ogromne, goleme bukove klade. Jutro je osvanulo blijedo, hladno i sablasno. Vrane su graktale na osamljenim stablima, a žene su vrištale i plakale u kućama, grleći djecu, koja su radoznalo izvirivala kroz prozore. Izišlo je žuto, mutno, žalosno sunce...” (MNS, 17)

Raščlanjeni postupci uglavnom usporavajuće djeluju na narativni tok jer česta njihova primjena ima za izravan posljedak bogato razgranatu, a kadšto i neobično dugu rečenicu. Zbog toga je već jednom i rečeno da ta proza djeluje razliveno i nabacano.²² Tek ponegdje iznenadi poneki potez što nepredviđeno ubrza, dinamizira pričanje. U našem smo prilogu uspostavili nešto distribucijskim obrascima nalik. Pritom je sasvim moguće da nam je promakao poneki „raritetan” primjer,²³ premda su i navedeni dostatni za donošenje suda o Kozarčaninovu odnosu prema jeziku kao mediju književnog djela.

Zato se, u zaključku, moramo upitati o razlozima tako velike pojavnosti ovdje raščlanjenih značajki (ponavljanja, nabranjanja i gomilanja), ali i o njihovim umjetničkim dosezima.

Ne želeći skrenuti u nagadanja, razloga bismo mogli navesti bar tri. Jedan od njih često je spominjala i književna kritika. Barac: „Presudan utjecaj Krležina stila nije nikad sasvim

²² N. Simić, n. dj., str. 465–466.

²³ To je moguće i zbog činjenice da nemamo Kozarčaninovih sabranih djela, što mnoga njegova ostvarenja čini teško dostupnima. Ovdje smo (v. bilj. 7) uz prozu objavljenu u knjigama ekscerpirali tek dio od onoga što je objavljeno u časopisima, novinama, kalendarima i sl.

prebolio.”²⁴ Korač: „Očito je da je Kozarčanin slijedio Krležin stil, njegovu dugu i bogatu rečenicu...”²⁶ Nije prijepomo da je utjecaj Krležin na hrvatske književnike između dvaju ratova bio uistinu snažan. Već je pokazano koliko je taj utjecaj jezično jasan npr. u Kikićevoj prozi.²⁷ Jezik Kozarčaninovih djela dobrom je podlogom tvrdnji da bi buduća poredbena stilistička istraživanja mogla na tom polju dati dobrih rezultata.

Drugi sasvim vjerojatan razlog čini nam se da je brzina kojom je Kozarčanin pisao svoja djela. Spomenuli smo već u koliko malo godina je stvorio prilično opsežan opus.²⁸ Naravno da je u takvoj brzini bilo malo vremena za popravljanja i dotjerivanja. Previdi su, dakle, također bili mogući. (I književnik, bar načelno, ima pravo na jezične omaške!)

Rečenima dodajemo i treći, tzv. individualni razlog, onaj što bitno određuje jezik svakog književnog djela. Noviji pristupi kriterij *izbora* smatraju ključnim u objašnjavanju geneze stila. Pretpostavlja se, naime, da pisac pri stvaranju (pisanju) književnog djela, slično svakom „korisniku” jezika, iz jezičnog sustava bira i izabire upravo one elemente koji će mu, kao izražajne mogućnosti, omogućiti, po njegovu shvaćanju, najpotpunije i najvjernije dočaravanje svijeta vlastitog književnog djela.²⁹

Upravo taj individualni stvaralački čin ono je po čemu se razlikuje jezik jednog pisca od drugoga i, još uže, u istog pisca, jedno djelo od drugog. Što opet znači da isti izbor u jednom djelu možemo smatrati uspjelim, u drugom ne.

Kozarčanin je, uvjereni smo se, pisac koji u stvaranju književnog djela uglavnom poštuje konvencijom utvrđena jezična pravila, koji ne nastoji pošto-poto prijeći granice u jeziku zatečenog. Njegovo je stvaralaštvo protkano trajnim nastojanjem da u jeziku postojeće i unutar spomenutih granica moguće iskoristi u što većoj mjeri.

Podrobna raščlamba triju stilskih postupaka iz našeg prinosa pokazuje da se oni pojavljuju već u najranijim Kozarčaninovim pripovjednim ostvarenjima i, varirani i obogaćivani, kulminiraju u zadnjim njegovim djelima u kojima, rabeći ta sredstva, pogotovo u opisima, njegovo pripovjedačko umijeće doseže umjetnički najuspjelija ostvarenja. Ne diskvalificira ga ni podatak da je u tome, dakle: u ponavljanju, nabranjanju i gomilanju, znao i pretjerati.

Uspješnu primjenu njihovu, uvjereni smo, najbolje će potvrditi ovaj primjer s početka romana *Sam čovjek*:

„Za planinom je živjela Bosna, ogromna, nepoznata, neistražena, tamna, legendarna, levantinska, gladna i nužna, s levantinskim grobovima uz kamentite brdske putove, s ostacima vjekovnih krvoprolića, ratova, pogroma, robovanja i kaznenih pohoda, s hladnim, ocjelnim nebom, pod kojim su hitale turske horde, sa zapjenjenim brzacima i bistrim, hladnim, planinskim rijekama, nad kojima su stravično kričale vrane i gavranovi.” (SČ, 234)

²⁴ Antun Barac: *Put do sebe*. „Savremenik”, god. XXIX (1941), br. 3, str. 98.

²⁵ Petar Lasta: *Hrvatska književna kritika*, knj. IX, Zagreb, 1966, str. 27.

²⁶ Stanko Korač: *Hrvatski roman između dva rata 1914–1941*, Rad JAZU, knj. 362, Zagreb, 1972, str. 501.

²⁷ V. studiju Ismeta Smailovića *Jezik Hasana Kikića*, Rad JAZU, knj. 361, Zagreb, 1971.

²⁸ Uz prozna ostvarenja (pripovijesti i romane) objavio je tri zbirke pjesama i velik broj književnih kritika, od kojih neke i danas smatraju boljim ostvarenjima hrvatske književne kritike.

²⁹ V. članak *Jezik i stil*, „Zadarska revija”, god. XXX (1981), br. 2–3, str. 151–163, posebno str. 157–158.